

CZU: 94(560+470)"17"

CAPITULAȚIILE IMPERIULUI OTOMAN CU RUSIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ion EREMIA

Universitatea de Stat din Moldova

Studiul arată că, spre deosebire de istoriografia rusă de până la anul 1917 și istoriografia occidentală, care recunosc și recunosc caracterul politic, contractual al capitulațiilor, istoriografia sovietică și rusă contemporană au negat și neagă vehement acest caracter al capitulațiilor, considerate doar privilegii comerciale acordate de sultani unor state străine sau care garantau anumite drepturi supușilor străini în Imperiul Otoman. În pofida acestui fapt, surse documentare rusești din primele decenii ale secolului al XVIII-lea atestă că Poarta a acordat și Rusiei capitulații – acestea erau textele de confirmare a păcii din partea padișahului otoman.

Cuvinte-cheie: *capitulații, Imperiul Otoman, Rusia, regim capitular, privilegii comerciale.*

OTTOMAN CAPITULATIONS WITH RUSSIA IN THE EARLY XVIII-TH CENTURY

The study shows that unlike Russian historiography until 1917 and Western historiography, which recognized and recognize the political and contractual nature of the capitulations, the Soviet and contemporary Russian historiography denied and vehemently denied this character of capitulations, considered only commercial privileges granted by sultans to foreign states or to guarantee rights for foreign subjects in the Ottoman Empire. Despite this fact, Russian documentary sources from the first decades of the 18th century attest the fact that the Sublime Gate also granted capitulations to Russia – these were the peace confirmation texts from the Ottoman Padishah.

Keywords: *capitulations, Ottoman Empire, Russia, regime of the capitulations, commercial privileges.*

Problema capitulațiilor – câteva repere istoriografice

În pofida eforturilor îndelungate ale istoricilor de a explica originea, evoluția și esența *capitulațiilor* pe parcursul timpului, aceste controversate acte continuă să rămână o problemă neelucidată până la capăt. Această situație este condiționată de unii factori ce țin de interpretarea termenilor din limbile turcă și arabă, dar și de anumite interese politice. Este necesar a sublinia și faptul că tot prin acte numite *capitulații* comunitățile musulmane din orașele spaniole în secolele XIV-XV își păstrau privilegiile, așa cum ar fi religia, legile, obiceiurile, dreptul de a-și schimba locul de trai, inclusiv plecarea peste hotare, securitatea persoanei și averii acesteia etc. [14, p.240-253]. Evident, problema *capitulațiilor* s-a bucurat de o mare atenție din partea specialiștilor; ea a stat și în atenția istoriografiei ruse, atât din perioada sovietică, cât și după anul 1991.

Unii reprezentanți ai istoriografiei ruse de până la anul 1917 au admis caracterul politic al capitulațiilor. Spre exemplu, Friedrich Fromhold Martens (1845-1909), istoric marcant al problemelor ce țin de evoluția relațiilor internaționale și a dreptului internațional, a realizat un studiu fundamental și a examinat *capitulațiile* statelor islamice cu statele europene până la apariția otomanilor în Europa, dar și după constituirea Imperiului Otoman, studiu publicat în anul 1873 [28, p.194-245]. Dânsul considera capitulațiile *tratate internaționale, tratate comerciale*, tratate, care, explică autorul, într-un anumit sens erau armistiții încheiate pe un timp scurt (2-10 ani) [28, p.50,58, 61,116,139,145,150,152,155,180,183,188,192 etc.]. Același autor mai afirmă că diferite state încheiau cu Poarta tratate, care se numeau *capitulații* și se deosebeau de tratatele internaționale obișnuite numai după formă; în esență, însă, acestea erau considerate tratate obligatorii pentru părțile interesate. Referindu-se la relațiile europenilor cu statele musulmane până la apariția otomanilor în Europa, F.Martens scrie că primele *capitulații* au fost semnate de republicile italiene cu orașele comerciale încă la mijlocul secolului al XII-lea și că aceste prime *capitulații* aveau indicii esențiale ale tratatului internațional [28, p.61-62, 146]. F.Martens examinează procesul de constituire și evoluție a instituției consulatelor statelor europene în unele dintre statele musulmane până la cucerirea acestora de către otomani, în baza, cum specifică autorul, „cercetării unui număr mare de tratate internaționale încheiate între ele cu statele europene creștine”. Aceste tratate internaționale sunt numite de F.Martens și cu termenul *capitulații*. În același timp, autorul subliniază că ulterior aceste *capitulații* sunt repetate și de către Imperiul Otoman. Aceste acte, apreciază F.Martens, ajută să înțelegem și „caracterul relațiilor internaționale existente în veacurile de mijloc între popoarele

creștine și musulmane" [28, p.158]. Autorul mai subliniază că tratatele internaționale încheiate în epoca medievală cu popoarele musulmane se deosebesc de tratatele contemporane autorului, adică de tratatele din secolul al XIX-lea, încheiate între statele europene. Conținutul acestora din urmă, subliniază F.Martens, se bazează pe principiul necesar al reciprocității: drepturile și prerogativele recunoscute după supușii unei părți contractante sunt acordate și supușilor celeilalte părți. Cu totul altă situație este prezentată în *capitulații*: în ele popoarele creștine permanente își negociază și își asigură de partea lor drepturi concrete, în timp se guvernele musulmane doar se obligă să le păzească împotriva oricăror încălcări [28, p.183]. Referindu-se la *capitulația* din anul 1535 acordată Franței de către sultanul Soliman I Magnificul (1520-1566), F.Martens prezintă opinia istoriografiei franceze, care aprecia actul respectiv drept prima *capitulație* dintre cele două state, act care, prin condițiile sale esențiale, corespunde tratatelor internaționale contemporane (lui Martens – *I.E.*), fiind un tratat bilateral și stabilind între ambele părți contractante reciprocitatea drepturilor și obligațiilor. Însuși F.Martens apreciază *capitulația* din anul 1535 drept un tratat internațional și scrie că odată cu el „începe o nouă ordine în relațiile reciproce ale popoarelor creștine cu statul musulman” [28, p.199].

Este de subliniat și faptul că F.Martens face o scurtă caracteristică și a relațiilor ruso-otomane pe parcursul secolelor, amintește de tratatele din anii 1700, 1711, 1720, dar nu face nicio legătură între acestea și *capitulații* [28, p.247-251], cu toate că, cum se va arăta în continuare, unele dintre documentele menționate conțin termenul respectiv.

Problema *capitulațiilor* a stat și în atenția unui alt jurist din Rusia, V.Iastrjembki. Acesta a realizat o teză de doctorat fundamentală cu tema *Despre capitulațiile în Imperiul Otoman*, publicată la Harkov în anul 1905. Autorul evidențiază trei etape în procesul de evoluție a capitulațiilor și indica particularitățile acestora pentru fiecare etapă. El subliniază că relațiile dintre țările creștine și cele musulmane erau determinate de tratate, cunoscute sub numele de *capitulații* [56, p.19,20]. Referindu-se la *capitulația* din anul 1740 acordată Franței, autorul menționează că din acest an începe a doua perioadă a regimului capitular: țările creștine primesc dreptul de a proteja supușii lor în Imperiul Otoman, drept pe care îl va obține și Rusia după pacea de la Kuciuk-Kainargi [56, p.22]. Conform lui V.Iastrjembki, o trăsătură distinctă a *capitulațiilor* de după 1535 era trecerea treptată de la *capitulațiile* de tip anterior, acordate creștinilor străini sub formă de cedări benevole din partea suveranilor musulmani pentru o perioadă scurtă de timp și care puteau fi revizuite de sultanul care le-a acordat, la *capitulații* reciproc obligatorii pentru ambele părți contractante, *capitulații* care se acordau pentru toată perioada în care sultanul care le-a acordat va fi în viață [56, p.24-25]. Tot cu referință la *capitulația* din anul 1740 autorul subliniază că aceasta nu mai este o milă personală dăruită de sultan pentru perioada cât el va fi în viață, ci o obligație cu caracter de înțelegere internațională din numele suveranului Imperiului Otoman, nelimitată în timp [56, p.25]. Atenționând asupra faptului că *capitulația* din anul 1740 a fost acordată Franței într-o perioadă de grea cumpănă pentru Imperiul Otoman, autorul subliniază că ceea ce în perioada de mare putere politică a musulmanilor era temporar, un dar benevol, o milă din partea sultanilor, pe măsura decăderii acestei puteri devine o obligație permanentă și, în sfârșit, întrunește toate criteriile esențiale ale tratatului internațional [56, p.25]. Conform autorului, către anul 1856 începe a treia perioadă în istoria *capitulațiilor*, când Poarta a declarat că regimul capitular este incompatibil cu drepturile suverane ale Imperiului Otoman și a solicitat înlăturarea *capitulațiilor* [56, p.26].

Referindu-se la termenul *capitulație*, V.Iastrjembki subliniază că el provine de la cuvântul *capitula*, așa, preciza dânsul, se numeau articolele sau capitolele în care se împărțeau actele care acordau drepturile și privilegiile cunoscute europenilor care veneau în Levant. Autorul invocă și opinia juristului francez Ferand-Giraund, care sublinia că această denumire (*capitulații* – *I.E.*) era utilizată pentru desemnarea convențiilor pe care Franța le încheia cu suveranii străini. De aici urmează concluzia lui Iastrjembki: acceptarea de către europeni a denumirii *capitulație* indică la caracterul de act de înțelegere al acestor documente, termenul în limba turcă fiind *ahidname*, ceea ce în traducere înseamnă *armistițiu, înțelegere temporară*. Alții însă, menționează Iastrjembki, consideră că termenul arab *siuli* (termenul utilizat de autor în limba rusă este *сюль* – *I.E.*), corespunzător termenului *capitulație*, semnifică concomitent și act de cedări unilaterale din partea sultanului și tratate care reies din înțelegeri bilaterale [56, p.65-66]. Autorul mai crede că și termenul arab *siuli*, și termenul turc *ahidname* semnifică o obligație unilaterală, benevolă, uneori prin jurământ din partea sultanului, pentru tot timpul cât el va fi în viață, la care sultanul, totuși, poate renunța. Autorul contestă semnificația de tratat a termenului: *capitulația* nicidecum nu semnifică un tratat, pe care el, sultanul, nu l-a încheiat, prin dăruirea unei *ahidname*. Este adevărat, scrie în continuare Iastrjembki, că atunci când *capitulațiile* au primit semnificația de act permanent, bilateral, obligatoriu și de înțelegere, denumirea turcă de *ahidname* s-a menținut,

dar aceasta, în opinia autorului, demonstrează doar faptul că Poarta a continuat să numească eronat cu termenul *ahidname* tratatele pe care le încheia cu puterile creștine [56, p.66-67]. Reieșind din acestea, urmează o altă concluzie a autorului: în baza denumirilor, europeană și musulmană, ale *capitulațiilor* nu putem stabili cu certitudine dacă erau ele acte benevole, acordate de sultan pentru tot timpul cât va fi în viață și care puteau fi anulate la dorința sa, sau erau tratate bilaterale, consecință a înțelegerilor dintre părți [56, p.67]. Încercând să soluționeze dilema de mai sus, Iastrjembksi se pronunță categoric: până la 1740, *capitulațiile* nu pot fi recunoscute drept tratate. El neagă chiar și caracterul de tratate al actelor acordate de prorocul Mohamed statului creștin Nadjran, cucerit de către arabi la începutul secolului al VII-lea, precum și altora, care au avut aceeași soartă. Toate aceste acte, crede autorul, cu toate că au formă de tratat, nu pot fi recunoscute drept tratate. Acestea, scrie el, erau acte ale suveranului, acordate supușilor creștini, care stabileau atitudinea acestor supuși față de musulmani și față de șeful statului musulman [56, p.68].

Un alt specialist din Rusia de până la 1917, A.Ladyjenski, referindu-se la problema *capitulațiilor*, concluzionează că acestea doar în aparență sunt niște manifeste de bunăvoință din partea sultanilor, în realitate ele erau tratate de drept internațional. *Capitulațiile*, continuă același autor, erau promulgate de către sultan după negocierile purtate cu solii europeni, iar înainte de a le promulga otomanii se târguiau cu europenii în privința drepturilor pe care ei trebuiau să le acorde prin aceste documente. „*Capitulațiile*, încheie A.Ladyjenski, sunt tratate internaționale, iar faptul că ele erau promulgate de sultan sub forma unor ucazuri (= diplome imperiale – *I.E.*) nu era altceva decât un mod special de semnare a tratatelor” [25, p.20].

Istoriografia sovietică de asemenea a examinat problema *capitulațiilor*. Într-un *Dicționar diplomatic* editat în 1948 se menționa că „regimul capitular a primit numele său de la cărțile de danie sau *capitulații*, prin care sultanii turci au acordat privilegiile corespunzătoare unui sau altui stat străin creștin începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea (primele au fost Genova și Veneția, apoi Franța, Anglia și Olanda). De la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea regimul capitular a fost acordat de către Turcia tuturor statelor străine pe bază contractuală” [18].

Un specialist în domeniul dreptului islamic, E.Askerov, referindu-se la *capitulațiile* din epoca feudalismului subliniază că ele nu aveau un caracter inegal, dimpotrivă, uneori prevedeau obligații reciproce și privilegiile acordate străinilor nu contraveneau intereselor Imperiului Otoman, ele chiar erau dictate de particularitățile legislației musulmane, bazate pe Coran, care excludea orice drept al străinilor de a fi judecați după legile islamice (*șariat*) [8, p.30].

În diverse dicționare și enciclopedii din URSS și Rusia contemporană *capitulațiile* sunt definite drept tratate inegale, impuse de statele occidentale statelor din Orient (Turcia, Iran, Japonia, China etc.), tratate care asigurau reprezentanților și cetățenilor statelor capitaliste privilegiile deosebite [11; 12; 54; 39]. De regulă, reprezentanții acestei istoriografii, cu rare excepții [52], după cum am arătat într-un studiu anterior, au admis doar *caracterul comercial al capitulațiilor*, neglijând cu vehemență caracterul lor de tratate politice internaționale [2, p.9-26]. În unele cazuri se amintea și de faptul că inițial asemenea privilegiile au fost acordate europenilor de către arabi, apoi și de Turcia, citându-se și definiția *capitulațiilor* dată de Karl Marx [55].

Dar și opinia lui Marx în privința *capitulațiilor* nu a fost unitară. Pe de o parte, el scria: „Acestea sunt niște diplome imperiale, niște acte de privilegii, care sunt acordate de Poartă unor state europene și care permit supușilor acestora să intre nestânjeniți în țările mahomedane, să-și vadă în liniște de afacerile lor și să officieze serviciul divin potrivit cultului lor. Ele se deosebesc de tratate printr-o caracteristică esențială, și anume prin aceea că nu sunt niște acte bazate pe reciprocitate, nu sunt discutate împreună de părțile interesate și nu sunt acceptate pe bază de avantaje și concesi reciprocitate. Dimpotrivă, capitulațiile sunt niște concesi unilaterale din partea guvernului care le acordă și, în consecință, pot fi anulate de el oricând găsește de cuviință” [3, p.181].

„Mai mult decât atât, – continua Marx, – din moment ce turcii au încălcat în felul acesta prevederile *capitulațiilor* încheiate cu valahii și și-au pierdut dreptul la suzeranitate, rușii ar putea, dacă valahii li s-ar adresa lor, să invoce această încălcare a *tratatelor* pentru a-și legitima pretenția de a-i alunga pe austrieci din Principate” [3, p.329].

Dar tot Karl Marx a fost primul care a făcut următoarea apreciere: „Din capitulațiile citate mai sus (Marx face referință la tratatele din 1393, 1460, 1511, invocate pe timpul său și pe care el le aprecia ca tratate pe care moldavo-vlahii le-au încheiat singuri cu Poarta – *I.E.*) [...] reiese că Principatele Dunărene sunt două state suverane sub suzeranitatea Porții” [3, p.329].

Cu alte cuvinte, într-un caz Marx afirma că *capitulațiile* se deosebesc de tratate, în celelalte două cazuri, cu referire concretă la țările române, el le considera drept tratate.

Ideea lui K.Marx că Principatele Dunărene și-au negociat drepturi autonome cu Poarta și că au fost două state suverane sub suzeranitatea Porții a fost împărtășită, un timp, de mai mulți reprezentanți ai istoriografiei sovietice [19; 16, p.6; 30, p.71, 209; 48, p.178; 50, p.71-76]. Ulterior însă, de prin anii 70 ai secolului trecut, istoricii sovietici nu mai invocau în studiile lor această opinie.

În unele sinteze apărute în URSS se afirmă că primele capitulații acordate de otomani se referă la secolul al XVI-lea, când sultanul Soliman I Magnificul (1520-1566) și regele francez Francisc I (1515-1547) au semnat un *tratat politic de alianță* și o *convenție comercială*, care oferea negustorilor francezi privilegii speciale în Orientul Apropiat. Asemenea drepturi au primit și alte state europene. Dar, conform opiniei enunțate aici, aceste *capitulații* încă nu aveau caracterul unor tratate inegale. Atare caracter ele îl primesc mult mai târziu și autorii sintezei fac referință la capitulația acordată de către Imperiul Otoman în anul 1740 Franței, menționând că și Rusia a primit asemenea privilegii prin tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) [33]. Așadar, voalat, autorii sintezei date recunosc drept capitulație nu doar *convenția comercială*, dar și *tratatul politic de alianță* semnat de Imperiul Otoman cu Franța.

Faptul că negocierile și semnarea tratatelor de către Poartă nu încălcau dogmele islamului și sunt anterioare al secolului XVI-lea este demonstrat incontestabil de raporturile raguzano-otomane de la mijlocul secolului al XV-lea. Una dintre primele diplome ale sultanului Murad al II-lea (1421-1444) acordată Republicii Ragusa este cunoscută din februarie 1442 și este apreciată de istoricul M.M. Freidenberg (1924-2007) drept „primul tratat original al Dubrovnicului cu Imperiul Otoman” [52, p.75]. Negocierile raguzano-otomane din primăvara-toamna anului 1458 de asemenea s-au încheiat cu semnarea diplomei sultanale din 23 octombrie același an, emisă, cu titlu de original, în trei limbi (turcă, greacă, sârbo-croată). Originalul actului respectiv în limba sârbo-croată a fost descoperit și publicat în anul 1970 de istoricul din Iugoslavia Б.М. Неделькович [57, p.390-391]. În acest document, sultanul Muhamed al II-lea (1451-1481) jura „pe Dumnezeu care a făcut cerul și pământul”, „pe marele proroc Muhamed”, „în numele vieții copiilor mei și al sabiei sfinte” să respecte condițiile fixate.

În sinteza consacrată relațiilor Imperiului Otoman cu unele state europene, publicată în anul 1984, istoricii sovietici subliniau că începând cu anul 1535 între Imperiul Otoman și Franța s-a ajuns la un *acord* referitor la acțiunile militare comune împotriva Imperiului Habsburgilor, iar mai târziu, la 1553, sultanul s-a obligat să pună la dispoziția regelui francez flota sa, pentru care acțiune regele francez urma să plătească otomanilor 300 000 livre (franci) de aur. Tot în același an au început negocierile dintre cele două părți referitoare la privilegiile care urmau să fie acordate negustorilor francezi în Imperiul Otoman. *Tratatul* respectiv, menționează autorii studiului, a fost semnat în anul 1569, iar ulterior *acorduri* similare, care au primit numele de *capitulații* (capitole, articole), au fost încheiate și cu alte state europene. Asemenea cedări acordate negustorilor străini erau unilaterale, dar, susțin autorii studiului citat, autoritățile otomane considerau mult mai importantă colaborarea cu Franța în războiul antihabsburgic. Însă, ulterior *capitulațiile* au jucat un rol negativ pentru destinele Imperiului Otoman, creând condiții favorabile pentru instaurarea dependenței economice a Imperiului față de capitalul european. Inițial, se părea că asemenea *acorduri* încă nu conțineau elemente de inegalitate: ele se acordau ca mile din partea sultanului și erau valabile doar pentru perioada domniei acestuia, de aceea solii europeni urmau să obțină acordul sultanilor următori pentru confirmarea *capitulațiilor* [37].

Așadar, autorii studiului examinat aici utilizează, în calitate de sinonime, doi termeni pentru aprecierea înțelegerilor, politice și comerciale, dintre Imperiul Otoman și Franța: *acord* și *tratat*, dar semnificativ apare faptul că *acordul* privind acțiunile militare comune ale celor două părți împotriva Habsburgilor nu este interpretat drept *capitulație*, cu acest termen este apreciat doar *tratatul* privind privilegiile comerciale. Motivul unei asemenea atitudini nu este explicat de către autori.

Cercetătoarea moscovită L.E. Semionova nega cu vehemență nu doar caracterul politic al capitulațiilor, dar și existența unor capitulații între Imperiul Otoman, pe de o parte, și Moldova și Țara Românească, pe de altă parte. Conform autoarei, *capitulațiile* erau acte acordate de către sultan statelor europene care reglementau relațiile cu acestea, în același rând și relațiile comerciale și, de asemenea, situația supușilor acestor state în Imperiul Otoman. L.E. Semionova vedea reciprocitate doar în situația negustorilor din ambele părți. La aceasta, concluzionează autoarea, și se limita elementul înțelegerii dintre cele două părți în conținutul *capitulațiilor*. În esență, consideră L.E. Semionova, *capitulațiile* erau acte unilaterale emise de către Imperiul Otoman [46, c.25].

Fără îndoială, stăruința cu care L.E. Semionova neagă „vechile tratate” dintre Poartă și Principatele Române trebuie să aibă o explicație, explicație pe care autoarea a oferit-o în autoreferatul tezei de doctor habilitat în științe istorice, susținută în anul 1989 la Moscova. Aici se afirmă următoarele: „Obiectiv, aceste opinii (care

recunosc *capitulațiile* drept tratate – I.E.) contribuie la înfrumusețarea rolului otomanilor în istoria Principatelor Dunărene cu scopul de a subestima eforturile diplomației rusești în apărarea drepturilor și privilegiilor principatelor protejate, de a diminua rolul Rusiei și al războaielor ruso-turce din secolele XVIII-XIX în mișcarea de eliberare națională a principatelor, în eliberarea lor de dependența otomană. Drept consecință a unor asemenea opinii este denaturarea în oglindirea istoriei legăturilor politice tradiționale ale popoarelor Rusiei și României în secolele XVIII-XIX, ceea ce, în condițiile contemporane, nu poate să nu aducă daune relațiilor prietenești ale celor două țări frățești" [47, p.2]. În legătură cu această „argumentare” a autoarei, cred că orice comentarii sunt de prisos: problema *capitulațiilor* este politizată la maximum; din problemă științifică, problema *capitulațiilor* a fost transformată de către L.E. Semionova într-o problemă pur politică. Autoarea nu a căutat să rezolve această problemă științifică, să caute argumentele necesare, ci, în primul rând, a avut grijă ca nu cumva să fie diminuat rolul eliberator al Rusiei în Balcani.

Deosebit de interesantă este viziunea mai nuanțată a lui V.I. Șeremet asupra *capitulațiilor*. Această noțiune, afirmă autorul, a intrat în istorie cu semnificația de *înțelegeri* sau *tratate* ale sultanilor otomani cu monarhiile europene. Tratatele respective aveau *capitole*, care determinau ordinea relațiilor dintre Imperiul Otoman musulman și puterile creștine. În secolele al XV-lea și al XVII-lea, Imperiul Otoman „dăruia” din milă, conform capitulațiilor, anumite privilegii. Conform autorului citat, primul proiect de *tratate*, *capitulație*, care a devenit model pentru multe altele ulterioare, a fost elaborat între Imperiul Otoman și Franța în anul 1536. Dar ulterior, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, puterile occidentale nu mai simțeau nevoia „milelor sultanilor”, ci le cereau și le obțineau cu forță. Dar, consideră autorul, termenul *capitulație*, ca o predare la discreția învingătorului, s-a înrădăcinat. Autorul a observat însă și altceva, neglijat vehement de alți istorici din Rusia: în sistemul *capitulațiilor* au fost incluse relațiile sultanului cu acei conducători, care au intrat în Imperiu cu drepturi speciale, adică aveau convenite beneficii stabile. În calitate de exemplu V.I. Șeremet invocă, în primul rând, relațiile Imperiului Otoman cu Moldova și Valahia. Totuși, este de subliniat că prin *capitulații* nici Moldova, nici Țara Românească *nu au intrat* în componența Imperiului Otoman, *capitulațiile* îi ofereau Imperiului doar un drept de protecție. Acest lucru a fost înțeles încă de către Dimitrie Cantemir și de elita politică din țările române încă în secolul al XVIII-lea. De aceea, pe parcursul secolului menționat ei solicitau puterilor de atunci să silească Poarta să respecte vechile *capitulații*. Aceste relații, continuă autorul, se referă nu doar la comerț, ci și la problemele locale religioase și administrative. În sfârșit, autorul mai consemna că pe principii înțelegerilor, adică al *capitulațiilor*, s-au constituit relațiile sultanului cu Patriarhul din Constantinopol [53].

Un alt autor din Rusia, N.G. Kireev, menționa că turcii de asemenea au trebuit să plătească pentru sprijinul diplomatic primit de la Franța: în anul 1740 sultanul i-a acordat o nouă *capitulație*, care în mod semnificativ a extins beneficiile pentru supușii francezi și comerțul francez, întărind aceste beneficii, cum specifică *capitulația* dată, pentru vecie. În urma Franței, alte țări de asemenea au primit aceleași obligații din partea Turciei. Acordurile privind condițiile comerciale preferențiale, sublinia autorul, cunoscute sub numele de *capitulații* (capitole, articole), erau încheiate de către Imperiul Otoman cu țările occidentale în mod regulat încă din secolul al XVI-lea. Ele erau acordate ca un fel de mile din partea sultanului și erau valabile numai în timpul domniei sultanului care le-a dat, astfel încât ambasadorii europeni urmau să obțină de la sultanii ulteriori acordul privind semnarea unei noi *capitulații*. În anul 1740 beneficiile pentru comerțul francez au fost date pentru totdeauna. În consecință, *capitulațiile* s-au transformat din daniile benevole într-un angajament al Imperiului Otoman față de Franța, iar ulterior și față de alte puteri europene. Drepturile comerciale ale negustorilor străini, acordate anterior ca mile din partea sultanului, au devenit primele acte inegale care au pus începutul așa-numitei probleme orientale [23].

Referindu-se la problema *capitulațiilor*, A.A. Sotnicenko vede în ele un tip special de tratate inegale care fixează un regim privilegiat pentru străini în comparație cu cetățenii statului-gazdă. La mijlocul secolului al XV-lea sultanii din Imperiul Otoman au oferit acest regim privilegiat cetățenilor din Genova și Veneția. În anul 1535 (sau 1536), sultanul turc Soliman I Magnificul a oferit prima *capitulație* Franței. Această *capitulație* dată în perioada de maximă putere a Imperiului Otoman, la fel ca și *capitulațiile* din perioada anterioară, nu a avut un caracter inegal. Pe măsură ce forța Imperiului Otoman slăbea, s-a schimbat și conținutul *capitulațiilor*. De exemplu, în 1740 privilegiile Franței în Imperiul Otoman au fost extinse și întărite „pentru totdeauna”. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea condițiile *capitulațiilor* au început să fie incluse în tratatele încheiate de Imperiul Otoman cu statele străine. Treptat, conchide autorul, din privilegiile acordate în mod voluntar

capitulațiile s-au transformat în condiții înrobitoare care au întărit privilegiile în favoarea statelor străine și a supușilor lor [49].

Într-un studiu de sinteză publicat în anul 2011, consacrat marilor imperii, se afirmă că actele numite *capitulații* sunt niște privilegii speciale acordate pentru prima dată de către Poartă francezilor în anul 1535 pentru ajutorul primit în războiul împotriva Habsburgilor, iar de la mijlocul secolului al XVIII-lea Imperiul Otoman a acordat *capitulațiile* pentru susținerea lui în conflictele militare. Tot din acest timp, *capitulațiile* se transformă în tratate comerciale inegale [15, p.207].

În anul 2015, un alt specialist din Rusia, S.Oreșkova, publică o monografie consacrată relațiilor ruso-otomane, privite prin prisma Congresului de pace de la Nemirov din anul 1737, și examinează un manuscris în limba turcă apreciat drept „operă publicistică” și „pamflet politic” [34, p.4], manuscris cunoscut de autoare încă din anii studiilor la doctoratură, dar pe care a reușit să-l publice mult mai târziu, abia în anul 1996 [35, p.129-212]. Manuscrisul, subliniază ea, datat cu secolul al XVIII-lea, a rămas puțin cunoscut istoricilor. Titlul manuscrisului examinat de S.Oreșkova, precizat în perioada anilor 1996-2015, este *Reflecțiile egipteanului, sirianului și ale [reprezentantului] Înaltei Porți despre [o oarecare] înțelegere de pace, spre deosebire de traducerea anterioară, din 1996 – Discutarea problemei împăcării (sau documentului despre împăcare) (care a avut loc) între reprezentanții Egiptului, Siriei și guvernul Înaltei Porți* [35, p.134].

Conform autoarei, în manuscris sunt prezentate diferite scenarii referitoare la posibila evoluție a evenimentelor politice începând cu primăvara anului 1737, și anume: Austria va ajuta Rusia; Austria singură va începe războiul împotriva Porții; Austria va încerca să stabilească pacea între Rusia și Imperiul Otoman. Reprezentantul Porții, menționează S.Oreșkova, în timpul discuției preciza ideea sirianului și sublinia că problema nu se limitează doar la două variante: sau război, sau pace; adică, explică autoarea, el lua în considerare și posibilitatea soluționării diplomatice a conflictului. Și aceasta este remarcabil, conchide S.Oreșkova. Dânsa face referință la un studiu anterior, cu precizarea că a mai scris că după pacea de la Karlowitz în relațiile cu țările europene, după cum a subliniat și Petru Tolstoi (1645-1729), reprezentantul Rusiei la Poartă, otomanii au cunoscut politica și ea a început să le placă; deci, concluzionează autoarea, ei au început să tindă spre a se familiariza cu normele și regulile diplomatice utilizate în mediul european [34, p.150-151].

Conform opiniei exprimate de S.Oreșkova în studiul publicat în 2015, în practica islamică a relațiilor internaționale *nu exista noțiunea de tratat*, adică angajamente reciproce unul față de altul. Teritoriile creștinilor erau considerate *dar ul harb* (casa războiului) și cu acestea se încheiau numai *armistiții sau capitulații comerciale*, datorite de sultan, idee expusă și anterior de către S.Oreșkova [36, p.39-40]. În anul 1996 autoarea afirma că teritoriile creștinilor erau considerate *dar ul harb* (casa războiului), conducătorii otomani încheiau cu acestea doar *tratate de pace* (sintagma în limba rusă: *знали с ними лишь договора о мире – I.E.*), sau *așa-numitele capitulații*, adică donarea benevolă de către sultani a anumitor beneficii sau privilegii, cel mai des – comerciale [35, p.138].

S.Oreșkova crede că anume așa au fost concepute relațiile cu Franța, care a finalizat cu dăruirea de către sultan a unei capitulații la mijlocul secolului al XVI-lea. În calitate de tributari, susține autoarea, sursele otomane amintesc, în anumite perioade, nu doar Franța, ci și Sfântul Imperiu Roman, Polonia etc., inclusiv Rusia, care plătea tribut nu Porții, ci vasalului ei, Hanatului Crimeii. Se considera, încheie S.Oreșkova, că doar prin supunere și plata tributului necredincioșii pot cumpăra pacea de la musulmani și, în acest mod, să devină *dar al sulh*, casa păcii [34, p.151]. Totuși, cum s-a menționat și mai sus, chiar și în articolul din *Marea Enciclopedie Sovietică* dedicat termenului *capitulație* se afirma că în anii 1535-1536 sultanul Suleiman I a acordat prima *capitulație* Franței. Această *capitulație* acordată în perioada de cea mai mare putere a Imperiului Otoman, ca și capitulațiile din perioada mai timpurie, nu aveau un caracter inegal [10]. S.Oreșkova nu a adus niciun argument în sprijinul tezei că Franța ar fi plătit tribut Imperiului Otoman.

Practic, după cum s-a indicat și mai sus, aceleași idei le întâlnim și în sinteza consacrată relațiilor Imperiului Otoman cu statele europene în secolele XV-XVI publicată încă în anul 1984 [37, p.29].

Așadar, în studiul din anul 1996 S.Oreșkova recunoștea faptul că sultanii otomani încheiau *tratate* de pace cu creștinii, iar în studiul din anul 2015 existența acestora este total neglijată. Modificarea opiniei autoarei referitoare la problemele dreptului internațional medieval islamic nu este însă argumentată. Însă, din afirmațiile de mai sus ale S.Oreșkova ar reieși că și Franța, și Sfântul Imperiu Roman, și Polonia, și Rusia, fiind plătitoare de tribut, ar fi devenit *dar al sulh*, casa păcii.

Totuși, este necesar de a sublinia că donarea benevolă, la care face referință S.Oreșkova, era de fapt doar *forma* în care condițiile tratatului erau expuse în diploma sultanului. În realitate, fiecare dintre asemenea

„privilegii” acordate de sultan erau discutate, uneori destul de aprins și de îndelungat, de către ambele părți. Dacă se preconiza o anumită cooperare cu alte state (cel mai des, militară), continuă autoarea, diplomația otomană o aprecia nu ca obligații reciproce, ci doar ca relații de tip vasalic, adică pentru ajutor militar sau neagresiune Imperiului Otoman i se plătea tribut, cel mai des în bani.

Alți cercetători au surprins nuanța dreptului internațional islamic. Spre exemplu, L.I. Klimovici scria că doctrina islamului împărțea oamenii în credincioși și necredincioși, iar toate țările lumii în *dar al-Islam* – țările islamului și *dar al-Harb* – țările războiului, adică statele nemusulmane. Autorul nominalizat mai specifică că pentru a desemna zonele în care populația care împărtășea alte religii și era în dependență de conducătorii musulmani și plătea acestora impozite (*jizie, haraci*), cum au fost, spre exemplu, Nadjran, Nubia, în dreptul musulman a apărut un concept special, accentuând poziția lor umilită ca existând în baza *capitulațiilor* – *dar al-sulh* [24], ceea ce semnifică *casa păcii*.

Autorii occidentali întotdeauna au asimilat *capitulațiile* cu tratatele de pace. Spre exemplu, într-un studiu al lui Charles White găsim afirmația „Capitulațiile sau tratatele”. De asemenea, în aceeași lucrare citim fraza: „În virtutea diverselor tratate și capitulații încheiate între guvernul otoman și statele străine” [6].

În studiul lui G. Bie Ravindal, fost consul general al SUA în Turcia, consacrat originilor capitulațiilor, se afirmă destul de limpede că tratatele sunt tratate internaționale (*the capitulations as international treaties*) [5, p.33].

Istoricul italian Gustavo Gozzi, profesor la Universitatea din Bologna, într-un studiu publicat în anul 2010, după prezentarea esenței *capitulației* din 1535 afirmă că *capitulațiile* au început ca concesiuni unilaterale acordate de sultani suveranilor străini, dar apoi, pe măsură ce Imperiul Otoman a intrat în declin, aceste acorduri au devenit bilaterale și au conferit drepturi reciproce. *Capitulațiile* au fost în primul rând tratate internaționale care reglementau relațiile diplomatice, declarând încetarea ostilităților și stabilirea compensațiilor de război [1].

Capitulațiile Imperiului Otoman acordate Rusiei la începutul secolului al XVIII-lea

Deosebit de interesante în problema abordată aici sunt sursele rusești, anume acele tratate de pace, cum sunt ele definite în istoriografia rusă, încheiate între Rusia și Imperiul Otoman în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Nu trezește nicio îndoială faptul că istoricii din Rusia care s-au ocupat s-au investighează în prezent perioada dată au cunoscut și cunosc foarte bine aceste surse. În acest context, cu atât mai straniu pare faptul că, deși în ele apare termenul *capitulație*, acest termen din actele respective a fost și este totalmente neglijat de istoricii din Rusia.

Primul dintre aceste documente este actul referitor la armistițiul dintre cele două state, Rusia și Imperiul Otoman, alcătuit în temeiul „instrumentului de la Karlowitz” și semnat, după negocieri îndelungate [31], pe 3 iulie 1700 în capitala otomană de către trimișii extraordinari ai Rusiei, Emilian Ignatievici Ukraințev (1641-1708) [51; 38] și diacul Ivan Prohorovici Ceredeev. Totuși, solii veniți de la Moscova aveau împuterniciri reduse. Subliniindu-se importanța comerțului dintre cele două state, ei nu erau împuterniciți să semneze vreun articol ce ține de comerț, aceasta rămânea prerogativa unui mare sol (*торжественному послу*), care urma să fie trimis ulterior de către țară la Poartă pentru „confirmarea și întărirea păcii”. Pacea, definită în actul respectiv și prin sintagma „pace în chip de armistițiu” (*мир в образе перемирия*), era încheiată pentru o perioadă de 30 de ani. Părțile, rusă și otomană, au făcut schimb de textele actului de încheiere a păcii alcătuit din 14 articole: partea otomană a prezentat textul în limba turcă și traducerea acestuia în limba latină cu semnătura și sigiliul marelui vizir; solii ruși au transmis marelui vizir textul documentului în „limba slovenească” și traducerea lui în limba latină, ambele întărite cu semnăturile și sigiliile acestora. Conform actului dat, ulterior, într-un termen de 6 luni de zile, un mare sol urma să vină din Rusia cu două documente: cu o scrisoare din partea țarului și cu o scrisoare de confirmare (*с царскою также и с подтвержденною грамотами*). Solul urma să fie condus la guvernul otoman, unde, primind *scrisoarea de confirmare otomană* a tratatului, i se va permite să plece spre casă cu onoare [40, p.66-72]. Însă, actele de confirmare a armistițiului, atât de partea rusă, cât și de partea otomană (dacă ele au fost în general), rămân deocamdată necunoscute; în orice caz, ele nu sunt publicate.

Cu această misiune a fost trimis la Istanbul, pe 19 ianuarie 1701, D.M. Golițan (1665-1737) care s-a aflat în capitala otomană în anii 1701-1703. Conform afirmațiilor lui S.A. Sedov, reprezentantul Rusiei a fost în audiență la sultan și la marele vizir și a făcut schimb de actele de ratificare a păcii din iulie 1700 [45, p.12-13]. Importanța acestora, mai ales a textului în limba turcă, după cum se va vedea în continuare, nicidecum nu poate fi neglijată, atunci când examinăm problema *capitulațiilor* dintre Rusia și Imperiul Otoman.

După cum bine se cunoaște, armistițiul din 3 iulie 1700 a fost încălcat în noiembrie 1710, când, în legătură cu fuga lui Carol al XII-lea în dreapta Nistrului și așezarea taberei sale lângă satul Varnița, relațiile dintre cele două state s-au înrăutățit simțitor. În pofida faptului că Petru I a căutat să evite războiul cu Poarta și în ianuarie 1710 chiar a obținut de la sultan reconfirmarea tratatului de pace anterior, în toamna anului 1710 Imperiul Otoman a declarat război Rusiei. În această situație, și partea rusă a declarat război Porții. Dar, expediția militară a trupelor ruse în Moldova, cunoscută drept Campania de la Prut întreprinsă în anul 1711, căruia i s-a alăturat și domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, s-a terminat dezastruos pentru oastea rusă și moldovenească. Cu toate acestea, partea rusă reușește să semneze „tratatul de pace veșnică” (*договор о вечном мире*), cum este apreciat în textul rusesc al documentului respectiv din 12 iulie 1711. Editorii de la anul 1830 ai acestui document l-au intitulat *Tratat reciproc, în tabăra de lângă râul Prut făcut între împuterniciții ruși, subcancelarul, baronul Șafirov* [20, p.17-20] și *general-maiorul, contele Mihail Șeremetev, și marele vizir Mahmet pașa (Договор взаимный в обозе при реке Пруте учиненный между Российскими уполномоченными, Подканцлером Бароном Шафировым и Генерал-Майором Графом Михайлом Шереметевым и между Великим Визирем Магмет Пашою)*.

Articolul VI al tratatului de pace indică limpede că solii ruși au toate împuternicirile de a face schimb de pactele respective. Actul menționează că pentru confirmarea articolelor din tratat, „noi”, adică baronul Șafirov și contele Șeremetev, desemnați de către Petru I pentru purtarea negocierilor cu otomanii, „am semnat acest tratat cu mâinile proprii și l-am sigilat cu sigilii și am făcut schimb cu Luminăția Sa marele vizir”.

De asemenea, în publicația de la 1830, după fraza precedentă urmează un alt document, intitulat *Însemnarea din partea Turcească (Запись с Турецкой стороны)*, în care se semnaleză că țarul moscovit, istovit în rezultatul bătăliei sângeroase de pe Prut, s-a rugat pentru împăcare și a cerut pace. *Însemnarea*, care de fapt este textul în limba turcă a tratatului semnat, precizează că „pacea și înțelegerea s-a făcut în chipul următor”, după care urmează condițiile păcii, care au fost fixate și în textul împuterniciților ruși. Totuși, în textul *Însemnării din partea Turcească* sunt și unele deosebiri.

În primul rând este vorba despre faptul că în *Însemnarea din partea Turcească* lipsește sintagma „pace veșnică”, fiind utilizată doar sintagma „pace și înțelegere” (*мир и согласие*). De asemenea, se recunoaște dreptul negustorilor din Rusia de a veni doar pe uscat în Imperiul Otoman. Cu alte cuvinte, otomanii nu au acceptat ca negustorii ruși să vină în Imperiul Otoman și pe mare. Este de menționat și faptul că textul turcesc al tratatului precizează că „cu numele de sol din partea lui (a țarului – I.E.) nimeni nu are dreptul să locuiască în Țarigrad”. Așadar, se anula dreptul Rusiei, fixat în articolul XIII al armistițiului din 3 iulie 1700, de a avea un reprezentant permanent în capitala otomană, calitate pe care o deținea, până a fi arestat, Petru Tolstoi [26]. După prezentarea condițiilor păcii, în *Însemnarea* respectivă se specifică că din partea sultanului va urma o *ahd name* (în textul tradus în rusă din limba turcă cuvântul este redat prin *ахтинamedесь*), cu explicarea acestui termen în paranteze, *scrisoare de confirmare (подтверждавательныя грамоты)*, iar persoanele luate ca amanet (baronul Șafirov și contele Șeremetev – I.E.), după îndeplinirea serviciilor convenite, vor putea să se întoarcă liber acasă [40, p.714-716].

Din cele de mai sus reiese destul de limpede că avem în față textele în limba rusă și traducerea din limba turcă în limba rusă a tratatului de pace, texte semnate separat: un text – de către împuterniciții Rusiei, baronul Șafirov și contele Șeremetev, celălalt text – de către marele vizir al Porții Baltaji Mehmed pașa (august 1710-noiembrie 1711). Însă, acestea nu erau încă documentele finale ale tratatului de pace. Înțelegerea respectivă mai necesita o *confirmare scrisă* și din partea sultanului, confirmare care era desemnată în textul în limba turcă al înțelegerii dintre cele două părți cu termenul *ahd name*. Anume acest al treilea document, documentul de confirmare dat de sultan, cu semnătura acestuia, și era acel act care în diplomația europeană era cunoscut cu denumirea de *capitulație*.

Așadar, actul de confirmare a tratatului de pace din iulie 1711, care urma să fie emis de sultan, adică acea *ahd name* sau *capitulație*, nicidecum nu era un act unilateral din partea sultanului: acesta era actul final la care au ajuns diplomații celor două state, Rusia și Imperiul Otoman, în rezultatul negocierilor. Este de menționat că în diplomația occidentală tratatul din anul 1711 de asemenea a fost numit *capitulationes* [4, p.195].

În acest context, prin analogie, putem afirma cu toată certitudinea că și acea „*scrisoare de confirmare otomană*” amintită în tratatul din 3 iulie 1700, examinat mai sus, era desemnată cu termenul turcesc *ahd name*, adică era o *capitulație* acordată Rusiei de către sultan.

Însă, pacea de la Prut, care a pus capăt „chefului de moarte” [40, p.717], după cum aprecia Petru I campania militară din anul 1711 în Moldova, în pofida pretenției din partea Rusiei de „pace veșnică”, era foarte șubredă.

Părțile, după cum au demonstrat evenimentele ulterioare, erau departe de intenția de a respecta întru totul condițiile înțelegerii la care s-a ajuns, de aceea pericolul reizbucnirii operațiilor militare era destul de mare. Totuși, la aceasta nu s-a ajuns și, la mai puțin de un an de zile, pe 3/13 aprilie 1712, prin medierea reprezentanților Angliei [Robert Sutton (1700-1717)] și Olandei (Stat Iacob Colier), la Istanbul a fost semnat un nou tratat de pace între Imperiul Otoman și Rusia [9, p.298-304], tratat, care, în forma în care el a fost publicat în anul 1830, era alcătuit din trei părți, fiind prezentate consecutiv *poziția Turciei*, *poziția Rusiei* și, suplimentar, *Explicația marelui vizir*.

În prima parte, ce ține de *poziția Turciei*, este lămurită „cauza acestui *tratat de pace*”. Sunt amintite și „însemnările de pace” care au fost schimbate de părți la Prut în anul 1711, însemnări în care sunt „reflectate pentru *tratat* sau *convenție* și *acord*” condițiile păcii. Însă, în documentul respectiv din 1712 (*poziția Turciei*) se subliniază că, deoarece din partea țarului rus nu au fost îndeplinite unele articole referitoare la pace și, prin aceasta, nu s-a respectat „convenția și acordurile de pace”, Poarta s-a văzut nevoită să înceapă războiul în acest an. Totuși, se mai menționează în actul respectiv, la rugămintea reprezentanților țarului, Petru Șafirov și Mihail Șeremetev, prin medierea reprezentanților regelui Angliei și ai împăratului Habsburgilor, au început negocierile de pace. Între timp, la Istanbul a sosit și vestea că țarul, conform *tratatului de pace* semnat anterior, în sfârșit a cedat Azovul și a poruncit ruinarea Taganrogului. În această situație, negocierile dintre reprezentanții Rusiei și ai Porții au continuat și părții otomane i s-a transmis „importantul act” în limba rusă și în traducere în limba italiană. Drept răspuns, partea otomană, la rândul ei, a transmis „acest important act” cu semnătura și sigiliul marelui vizir, care conține articolele de pace, mediatorilor din partea Angliei și a Imperiului Habsburgilor, dar și reprezentanților ruși. De asemenea, în partea ce reflectă *poziția Turciei* editorii actului respectiv au indicat că el conține în întregime articolele tratatului de pace, care sunt incluse și în textul ce reflectă *poziția Rusiei*, adică în textul rusesc al documentului.

În partea ce ține de *poziția Rusiei* se amintește de „*tratatul de pace veșnică*” semnat anterior, adică la 1711, lângă râul Prut, care ulterior nu a mai fost respectat, de aceea au fost începute negocieri de pace prin medierea reprezentanților Olandei și ai Marii Britanii. Noua pace includea șapte articole. Un deosebit interes pentru problema examinată aici prezintă articolul 7, care prevedea durata păcii pentru o perioadă de 25 de ani, dar, în cazul în care ambele părți își vor da acordul, cu posibilitatea prelungirii ei. Tot prin acest articol se prevedea să aibă loc ratificarea „acordului acestei păci” de către țar și numirea unui sol pentru primirea *capitulației* (*капитуляции*) de la Poartă. Mai mult chiar, se prevedea posibilitatea continuării negocierilor de către reprezentantul desemnat de Rusia și, în cazul în care vor apărea noi articole, acceptabile pentru ambele părți, ele să fie incluse în *capitulație* (*капитуляцию*), iar dacă nu, atunci *acest tratat* să fie confirmat de către Strălucita Poartă.

Așadar, în textul rusesc al tratatului de pace cu Poarta, cu termenul *capitulație* apare intitulat *actul final* de confirmare a tratatului de pace dintre cele două părți, adică documentul care urma să fie confirmat și semnat de către sultan.

În sfârșit, în ultima parte a actului examinat aici este prezentă și *explicația marelui vizir*, în care se conținea promisiunea că la primirea actului de ratificare din partea țarului otomanii vor introduce suplimentar în a lor, a otomanilor, ratificare a tratatului, adică în *capitulația* dată de sultan, clauza ce ține de Suedia și de Polonia. Tot în acest compartiment, în care evident este oglindită poziția părții ruse, se amintește și de faptul că turcii nu au vrut să accepte „pacea veșnică” [40, p.824-829].

Dar nici această pace nu a fost de lungă durată. Pe 31 octombrie 1712, invocând motivul că armata rusă se mai află pe teritoriul Poloniei, Imperiul Otoman a declarat război Rusiei. Concomitent, Petru Șafirov și Boris Șeremetev au fost închiși la Edikule. Din închisoare, împuterniciții Rusiei solicită din nou guvernului otoman începerea negocierilor de pace și, eliberați, pe 24 martie 1713 ei pornesc, pentru a continua negocierile, spre Adrianopol, unde în acel moment se afla Curtea otomană [9, p.305].

Pe 13 iunie 1713 baronul Șafirov și contele Șeremetev semnează la Adrianopol un nou tratat de pace cu marele vizir Silahdar Ali pașa (aprilie 1713 – august 1716). Referindu-se la cauza apariției acestui „*tratat de pace*” (*трактата мирного*), în actul respectiv se indică la neîndeplinirea de către Rusia a obligațiilor luate prin tratatul din iulie 1711. În continuare, în textul documentului se menționează că încercarea de a soluționa problemele dintre cele două state prin actul din aprilie 1712 de asemenea nu s-a încununat de succes; trupele ruse, contrar prevederilor tratatului, continuau să staționeze în diferite locuri din Polonia. În acest context, reprezentanții Rusiei, baronul Șafirov și contele Șeremetev, ținuti la Istanbul în calitate de amanet, au fost duși la Adrianopol, unde au negociat noile condiții de pace cu Poarta, condiții inserate în 11 articole, din care,

subliniem, *niciunul dintre ele nu se referă la relațiile comerciale*. Tratatul urma să fie valabil pe o durată de 25 de ani, dar se menționa că, la dorința părților, valabilitatea lui putea fi prelungită. Conținutul tratatului urma să fie adus la cunoștința țarului pentru a fi confirmat cu o carte de confirmare din partea lui. De asemenea, țarul urma să numească din partea sa un sol demn de venerație pentru „primirea *capitulației* din partea strălucitei Porți”. Și, mai specifică textul dat, din momentul când este definită această pace, adică din 13 iunie 1713, în termen de 90 de zile să vină de la țar acest sol. La sosirea acestuia la Poartă, „se cuvine ca noi”, adică baronul Șafirov și contele Șeremetev, „împreună cu el (cu solul – *I.E.*) să primească *capitulația* Măriei Sale Sultanului”. În cazul în care, în afară de articolele înscrise în „acest instrument” (este vorba de actul din 13 iunie 1713 – *I.E.*), părțile vor mai dori să includă și altele, benefice ambelor părți, „să se permită să fie adăugate în *capitulație*”. De asemenea, se mai prevedea că atunci când din Rusia va veni solul și „vor fi păstrate pactele păcii fericite și ne va fi dată nouă (adică, solului rus, baronului Șafirov și contelui Șeremetev – *I.E.*) *capitulația*”, atunci să se permită baronului Șafirov, contelui Șeremetev și solului sosit din Rusia întoarcerea la „Măria Sa țarul, stăpânul nostru atotmilostiv” [41, p.36-43].

După cum s-a menționat deja, tratatul de pace respectiv nu conține niciun articol care s-ar referi la comerțul cu Imperiul Otoman. Tratatul urma să fie confirmat de sultan printr-un act deosebit, care includea toate articolele tratatului semnat de solii ruși și marele vizir, dar putea include, la dorința părților, și alte clauze. Acest ultim act de confirmare a tratatului de pace de către sultan, act care de asemenea conținea toate articolele discutate, era definit de către diplomația rusă cu termenul *capitulație*. Deci, cu termenul *capitulație* era intitulat un tratat de pace dintre Rusia și Imperiul Otoman, ultima variantă a căruia urma să fie confirmată de sultan; aceasta nu conținea însă niciun articol referitor la comerț. Cu alte cuvinte, era un act politic, bilateral, la care se ajunsese în rezultatul negocierilor dintre cele două părți.

Deoarece relațiile dintre Imperiul Otoman și Rusia continuau să rămână tensionate, s-a simțit necesitatea unor noi negocieri între reprezentanții țarului și ai sultanului și necesitatea semnării unui nou tratat de pace, de această dată (cum iarăși pretindea partea rusă) – de „pace veșnică”. Textul documentului, apreciat de partea rusă drept „trat de pace veșnică”, semnat pe 5 noiembrie 1720 la Istanbul de către solul Alexei Dașkov (1718-1723) și marele vizir Ibraghim pașa (mai 1718-octombrie 1730), face referință la tratatele din 5 aprilie 1712 și din 13 iunie 1713, semnate anterior de către cele două părți. El conține o informație foarte prețioasă referitoare la actul semnat pe 13 iunie 1713, anume: că partea rusă a trimis scrisorile de confirmare „în acord cu acele instrumente ale ambelor țări”, care au fost primite și înmânate (Porții – *I.E.*) și din partea ambelor țări au fost realizate și executate toate condițiile „introduse și explicate în *capitulația* imperială”, adică în scrisoarea de confirmare din partea sultanului.

Așadar, nu trezește nicio îndoială faptul că schimbul de ratificații ale tratatului din 13 iunie 1713 a avut loc și partea rusă a primit *capitulația* sultanului. Spre deosebire de negocierile precedente, care, după cum s-a arătat mai sus, erau reluate din cauza că Rusia nu-și onora obligațiile luate prin tratatele de pace semnate cu Poarta, negocierile din anul 1720 urmăreau scopul de a respecta și de a păzi de orice confuzii pacea și prietenia dintre cele două părți. Deoarece pacea se respectă, se menționa în documentul respectiv, ar trebui ca ea să fie așa pentru vecie, de aceea Măria Sa țarul „are onoarea particulară” ca pacea și prietenia temporară să fie veșnică, pentru care fapt la Poartă a fost trimis solul extraordinar Alexei Dașkov. Actul din 5 noiembrie 1720 mai subliniază că această chestiune este de așa natură, încât conține regula imperiilor și liniștea supușilor și că în acest acord de grație veșnică strălucita Poartă utilizează un stil și fraze demne de asemenea prietenie: pentru ca pacea temporară, condițiile căreia sunt incluse în *capitulația* imperială, să se confirme și să se întărească pentru vecie, ele trebuie menținute și respectate în veci. Referindu-se la unele articole precedente, care către anul 1720 au fost realizate și și-au pierdut valabilitatea, actul din 5 noiembrie subliniază că „*capitulația* păcii veșnice actuale se încheie pe 13 articole”. Fraza este cât se poate de elocventă: partea rusă înțelegea *capitulația de pace veșnică* drept *trat de pace veșnică*. Totuși, faptul că în textul documentului examinat sintagma „*capitulația imperială*” (*капитуляция Империяльскою*) (adică, *capitulația* sultanală – *I.E.*) este repetată de șase ori, este evident că prin termenul *capitulație* diplomația rusă înțelegea textul tratatului de pace inclus în actul final de confirmare din partea sultanului. Este important a sublinia că termenul *capitulație* pătrunde în lexiconul diplomatic al Rusiei din acea perioadă: el este utilizat în *Manifestul* lui Petru I din 15 iulie 1722 adresat locuitorilor din regiunea Mării Caspice [44, p.244-246].

Articolul X se referea la o pretenție a hanului Crimeii, a cărei esență nu este prezentată, posibil să fie vorba despre cererea tătarilor ca Rusia să reia plata dărilor către Bahcisarai. Însă, în textul documentului se afirmă că solii ruși nu sunt împuterniciți să discute această problemă, ei nu cunosc intenția țarului cu privire

la acest subiect, care ar trebui discutat altă dată, cu permisiunea ambelor țări, „așa cum este scris în *capitulația imperială*”.

Articolul XI din tratatul de *pace veșnică* se referă la comerț: negustorii supuși strălucitei Porți au dreptul să practice comerțul în Rusia, în egală măsură (*равенственно*); supușii țarului pot să vină și să plece pe uscat și să practice comerțul în statul Otoman. Evident, despre egalitate nu poate fi vorba, fiindcă pentru negustorii supuși sultanului nu se făcea specificarea că ei pot pleca în Rusia numai pe uscat. Cu alte cuvinte, Poarta nu dorea în niciun caz să deschidă Marea Neagră pentru corăbiile negustorilor din Rusia.

Articolul XII stipula că pacea, care anterior a fost restabilită între strălucita Poartă și Rusia pe un termen fix, acum s-a încheiat pentru vecie. În vederea menținerii bunelor relații și pentru a le păzi de orice confuzii, se permitea acreditarea pe lângă strălucita Poartă a unui sol-rezident (*министр-резидент*), așa cum sunt și alții în capitala otomană. Acest sol-rezident nu era doar un reprezentant comercial; atribuțiile lui erau mult mai largi, cum ar fi: menținerea din partea ambelor părți a păcii veșnice care a fost restabilită, astfel încât de ea să beneficieze și Rusia, și Imperiul Otoman; păzirea păcii și prieteniei restabilite de orice întâmplări neprevăzute. De asemenea, acest sol-rezident va ține în vizorul său oamenii care vin și pleacă cu scrisori din Imperiul Otoman.

Articolul XIII subliniază încă odată că pacea și prietenia temporară existentă între strălucita Poartă și țar, cu acordul ambelor părți, acum „se stabilește și se confirmă pe un fundament puternic și veșnic” pe temeiul a 13 articole, iar împuternicitul Rusiei a „transmis acest instrument al păcii veșnice strălucitei Porți”, cu semnătura și sigiliul propriu al lui Alexei Dașkov, în limba rusă și în traducere în limba italiană, cu asigurarea că toate articolele înțelegerii vor fi primite onorabil de țar, care, la rândul său, va trimite scrisorile de ratificare. În continuare, Alexei Dașkov menționează că el a primit toate articolele înțelegerii (instrumentul) din partea strălucitei Porți în limba turcă, semnate de mâna proprie a marelui vizir și întărite cu sigiliul lui Ibraghim pașa, precum și traducerea în limba italiană a textului. Când vor fi primite scrisorile de ratificare de la țar, mai subliniază Alexei Dașkov, atunci „mie îmi va fi dată *capitulația imperială*”. Abia după primirea acesteia solul își va încheia misiunea oficială la Poartă și, cu onoarea cuvenită, va primi învoirea să se întoarcă în Rusia [42, p.253-260].

Așadar, și textul acestui document atestă cât se poate de limpede că cu termenul *capitulație* era desemnată diploma sultanului de ratificare a tratatului de pace încheiat cu Rusia, semnată de sultan, diplomă care conținea toate articolele tratatului de pace negociat anterior și semnat de solul rus și de marele vizir.

Pe 12 iunie 1724, la Istanbul, reprezentantul Rusiei Ivan Nepliuev (1693-1773) [17; 32], cu medierea reprezentantului Franței, markizul de Bonnac (1672-1738), semnează noul tratat cu marele vizir Ibraghim pașa, tratat de delimitare teritorială între Rusia, Imperiul Otoman și Persia. Textul tratatului conține unele date importante care prezintă interes pentru subiectul examinat aici. Spre exemplu, actul menționează „multiplele conferințe” care au avut loc între negociatori, iar țarul Rusiei este apreciat drept prieten al Înaltei Porți în virtutea „păcii veșnice”, semnate anterior. Într-adevăr, Nepliuev purtase negocieri anevoioase cu Poarta în iulie și în august 1723, negocieri care au fost reluate în luna decembrie și au continuat în prima jumătate a anului următor, 1724 [29, p.34-40]. Prezentul tratat era chemat să întărească „pacea veșnică” și prietenia reciprocă a părților. Actul include și o *Încheiere* care specifica că condițiile tratatului urmează să fie primite și păstrate onorabil din partea țarului, dar și faptul că atunci când de la țar va fi trimisă ratificarea, atunci și din partea Înaltei Porți va fi făcută ratificarea respectivă, iar prietenia și pacea vor fi menținute în vecie.

Mai important este însă faptul că editorii au publicat și actul de *Ratificare a sultanului turc Ahmet al II-lea, făcută pe 13 ianuarie 1725*; cu alte cuvinte, acel document care, după cum s-a arătat mai sus, apare în textele rusești cu termenul *capitulație, capitulație imperială*. Actul în cauză confirmă faptul că țarul, dorind „pacea veșnică” și prietenie, este *amicul* Înaltei Porți. Așadar, este important faptul că în actul sultanului apare sintagma „pace veșnică”, fiind percepută ca o realitate existentă, recunoscută de sultan. Actul sultanului de ratificare a tratatului încheiat pe 12 iunie 1724 amintește de general-maiorul Alexandru Rumeanțev (1677-1749) [27], sol trimis la Poartă cu o scrisoare de asigurare a prieteniei din partea țarului, dar și cu actul de ratificare din partea guvernului rus. Ambele documente au fost traduse și înmânate sultanului. Drept rezultat, sultanul a recunoscut prezentul tratat ca fiind corect și adevărat. Reieșind din acestea, sultanul a dat „această a noastră ratificare” în care au fost introduse, cuvânt cu cuvânt, toate cele șase articole ale tratatului semnat de Ivan Nepliuev și de marele vizir Ibraghim pașa, prin care tratatul era „ratificat și confirmat”, cu toată intenția „adevărată și curată”, sultanul obligându-se să-l execute „fără niciun fel de schimbare” [43, p.303-309]. Cu alte cuvinte, Rusia primea o nouă *capitulație* de la Poartă, care confirma tratatul semnat între cele două părți.

Concluzii

Sursele documentare examinate mai sus, care reflectă relațiile ruso-otomane din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, atestă că în procesul negocierilor de pace dintre cele două țări se evidențiază două etape principale.

La prima etapă negociau reprezentanții părților special desemnați de către guvernul rus și de Poartă: din partea Rusiei erau persoane care se bucurau de încrederea deplină a țarului; din partea Porții, pentru negocieri era desemnat marele vizir. În rezultatul discuțiilor îndelungate, aceștia, în temeiul instrucțiunilor primite, elaborau condițiile tratatului de pace, le scriau fiecare în limba țării sale și le traduceau într-o limbă recunoscută de circulație internațională, în cazul de față – latină sau italiană. Textele respective erau semnate de participanții la negocieri, pe ele se aplicau sigiliile semnatărilor și se făcea schimbul reciproc de texte.

Abia după aceasta urma cea de-a doua etapă: confirmarea tratatelor semnate de către ambele părți. Rusia prezenta Imperiului Otoman actul de confirmare din partea guvernului rus și o scrisoare prin care se asigura prietenia din partea țarului. Imperiul Otoman prezenta solului din Rusia special trimis la Poartă un act de confirmare din partea sultanului, denumit *ahd name*. Anume acest act de confirmare cu semnătura autografă a sultanului și apare în sursele examinate cu termenul *capitulație*.

Așadar, existența *capitulațiilor* acordate de către sultani Rusiei nu poate fi negată. Sursele examinate mai sus atestă limpede că ele nu erau diplome imperiale unilaterale acordate de sultani. În realitate, ele erau acte care făceau bilanțul îndelungatelor și spinoaselor negocieri între cele două părți, uneori apelându-se și la medierea unor terțe părți, erau acte de confirmare a clauzelor incluse în tratatele de pace semnate anterior de către negociatorii nemijlociți ai celor două părți, erau „diplome imperiale” doar în sensul că prezentau actul final semnat de sultan, prin care se ratifica tratatul de pace semnat, și nicidecum nu țineau de donarea benevolă a unor privilegii, de milă din partea sultanului. *Capitulațiile/diplomele imperiale* de la începutul secolului al XVIII-lea erau emise de către sultani numai după primirea actului de ratificare al părții cu care negociase (în cazul de față – Rusia) și constituiau actul final al tratatului internațional de pace. Reieșind din acestea, nu credem că recunoașterea de către istoriografia rusă a caracterului politic al acestor documente, adică al *capitulațiilor*, ar diminua prin ceva rolul Rusiei pe arena internațională. Cu atât mai mult că în *capitulația* din anul 1725 Rusia este apreciată drept *amicul* Porții.

Sursele documentare examinate mai sus confirmă justetea afirmațiilor lui F.Martens, care scria: „Toate aceste articole, *capitula*, luate împreună, după ratificarea corespunzătoare, într-adevăr alcătuiau tratatul sau capitulația. În acest sens pot fi aduse o mulțime de exemple din actele diplomatice care atestă că capitulațiile erau înțelese întotdeauna ca tratate obligatorii pentru părțile interesate” [28, p.118].

Referințe:

1. GOZZI, G. The Particularistic Universalism of International Law in the Nineteenth Century. In: *Harvard International Law-Online*, Volume 52, Print Response October 2010 Responding to Arnulf Becker Lorca, Universal International Law: Nineteenth Century Histories of Imposition and Appropriation, 51 HARV. INT'L L.J. 475 (2010) [Accesat: 11. 04. 2017] Disponibil http://www.harvardilj.org/wp-content/uploads/2010/10/HILJ-Online_52_Gozzi1.pdf
2. EREMIA, I. Relațiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman și Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz. În: *Tirageția. Istorie. Muzeografie. Serie nouă*. Vol.II[XVII], nr.2. Chișinău, 2008.
3. MARX, K., ENGELS, F. *Opere*, vol. X. București: Editura Politică, 1961.
4. PANAIT, V. *Război, pace și comerț în islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor*. Ed. a II-a, rev. Iași: Polirom, 2013.
5. RAVINDAL, G. Bie. *The origin of the capitulations and the consular institutions*. Washington: Government printing Office, 1921, p.33 și urm. [Accesat: 15.04.2017] Disponibil <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044057506354;view=1up;seq=43>
6. WHITE, Ch. *Three Years in Constantinople: Or, Domestic Manners of the Turks in 1844*. Esq, Vol.1, London: Henry Colburn, Publisher, Great Marlborough Street, 1846. [Accesat: 15.04.2017] Disponibil https://books.google.md/books?id=cq90z2Ij6jsC&pg=PA139&redir_esc=y#v=onepage&q=capitulations&f=false
7. АБДУРАХМАНОВ, А. *Азербайджан во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в первой половине XVIII в.* Баку: Нагыл Еви, 2014, с.48-53 [Accesat: 11.04.2017] Disponibil: <http://anl.az/new/upload/File/berpa/berpa-6-file.pdf>
8. АСКЕРОВ, Э.И. *Режим капитуляции в Турции*. Авт. дисс. канд. юридических наук. Баку, 1950, с.3.
9. БАЗАРОВА, Т.А. В делах его царского величества вспоможниие чинят препятствия. Русско-британское дипломатическое сотрудничество при Османском дворе (1704-1713). В: *Россия-Великобритания. Пять веков культурных связей*. Материалы VI Международного петровского конгресса. Санкт-Петербург,

- 6-8 июня 2014. Санкт-Петербург: Европейский дом, 2015, с.298-304 [Accesat: 1.03.2017] Disponibil <https://ipv.spb.ru/upload/medialibrary/135/13575b5d2538ee95bcc2475b6d919eec.pdf>
10. *Большая советская энциклопедия* [Accesat: 18.03.2017] Disponibil <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/93222/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8>
11. *Большой энциклопедический словарь*. Москва: Большая Рос. энцикл., 2000.
12. *Большой юридический словарь* / А.Я. Сухарев, В.Е. Крутских. Москва: Инфра-М, 2003.
13. БУТКОВ, И.Г. *Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг.* Часть первая. Санкт-Петербург, 1869, с.58-62.
14. ВАРЬЯШ, И.И. *Королевская власть и право иноконфессиональных общин в Арагоне XIV-XV вв.* (на примере права мусульман) [Accesat: 10.04.2017] Disponibil <http://www.srednieveka.ru/upload/journal/60.240-253.pdf>
15. *Великие империи мира* / Составители Т.Б. Царева, Ю.А. Матюхина. Москва: РИПОЛ классик, 2011, с.207.
16. ВИНОГРАДОВ, В.Н. *Россия и объединение Румынских княжеств*. Москва: Изд-во АН СССР, 1961, с.6.
17. ГОСУДАРЕВА, М.Ю. *Русская дипломатическая миссия в Стамбуле в 20–30-е годы XVIII века* [Accesat: 11.09.2017] Disponibil [http://vestnik.rsu.edu.ru/pdf/8_\(30\).pdf](http://vestnik.rsu.edu.ru/pdf/8_(30).pdf)
18. *Дипломатический словарь* / Гл. ред. А.Я. Вышинский и С.А. Лозовский. Москва, 1948. [Accesat: 11.04.2017] Disponibil <http://ponjatija.ru/node/13331>
19. ДРУЖИНИНА, Е. *Кючук-Кайнарджийский мир*. Москва: Изд-во АН СССР, 1955.
20. ДУДАКОВ, С. *Петр Шафиров и другие*. Иерусалим-Москва: Издательское содружество А.Богатых и Э.Ракитской, 2011, с.17-20.
21. КАСУМОВ, Р.М. *Константинопольский русско-турецкий договор 1724* [Accesat: 11.09.2017] Disponibil file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Desktop/konstantinopolskiy-russko-turetskiy-dogovor-1724-goda.pdf
22. КИДИРНИЯЗОВ, Д.С., МАХМУДОВА, К.З. *Стамбульский договор 1724 г. и его значение для кавказской политики России* [Accesat: 10.09.2017] Disponibil file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Desktop/stambulskiy-dogovor-1724-g-i-ego-znachenie-dlya-kavkazskoy-politiki-rossii.pdf
23. КИРЕЕВ, Н.Г. *История Турции. XX век*. Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007 [Accesat: 11.10.2017] Disponibil <http://allturkey.am/wp-content/uploads/2013/01/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%B5%D0%B2-%D0%9D-%D0%93-%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D0%B8.-XX-%D0%B2%D0%B5%D0%BA-2007.pdf>
24. КЛИМОВИЧ, Л.И. *Книга о Коране, его происхождении и мифологии* [Accesat: 11.11.2017] Disponibil <http://bezogr.ru/kniga-o-korane-ego-proishojdenii-i-mifologii-soderjanie-glava.html?page=22>
25. ЛАДЫЖЕНСКИЙ, А.М. *Отмена капитуляций в Турции*. Москва, 1914, с.20.
26. ЛАСУМОВА, М. Русские дипломатические документы как источник знаний об Османской империи. В: *İDİL*, 2014, Cilt 3, Sayı 13, Volume 3, Issue 13 [Accesat: 11. 04. 2017] Disponibil <http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1404067463.pdf>
27. МАЙКОВ, П. Румянцов, Александр Иванович. В: *Русский биографический словарь* [Accesat: 10.05.2017] Disponibil <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D0%91%D0%A1/%D0%92%D0%A2/%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D1%86%D0%BE%D0%B2,%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>
28. МАРТЕНС, Ф. *О консулах и консульской юрисдикции на Востоке*. СПб.: Типография Министерства путей сообщения (А.Бенке), 1873.
29. МУСТАФАЗАДЕ, Т.Т. *Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в.* Баку: Элм, 1993, с.34-40 [Accesat: 13.11.2017] Disponibil <http://www.tarix.gov.az/kitablar/Mustafazade%20Tofiq%20-Az-Rus-Turk-otnoseniya.pdf>
30. МОХОВ, Н.А. *Молдавия эпохи феодализма*. Кишинев 1964.
31. НАУМЕНКО, В.Г. *Константинопольская история: из дипломатических сношений Московского государства с Крымским ханством и Турцией* [Accesat: 16.11.2017] Disponibil http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2015/4/Naumenko_History-of-Constantinople/.
32. НЕПЛЮЕВ, И.И. (1693-1773). *Жизнь Ивана Ивановича Неплюева (им самим писанная)* (<http://dlib/rsl.ru/viewer/01003583551#?page=20>).
33. *Новая история стран Азии и Африки*. Москва: Наука, 1982.
34. ОРЕШКОВА, С.Ф. *Немировский конгресс: от двусторонних осmano-российских отношений к восточному вопросу*. Москва, 2015.
35. ОРЕШКОВА, С.Ф. *Неизвестное турецкое сочинение середины XVIII века об отношениях с Россией в османском понимании европейских международных отношений того времени*. В: *Османская империя: проблемы внешней политики и отношений с Россией*. Москва, 1996, с.129-212.
36. ОРЕШКОВА, С.Ф. *Османская империя и Россия в свете их геополитического разграничения*, с.38-39 (http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Orechkova_00.pdf).

37. *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. Главные тенденции политических взаимоотношений*. Москва: Наука, 1984 (http://www.e-reading.club/bookreader.php/1034125/Osmanskaya_imperiya_i_strany_Centralnoy_Vostochnoy_i_Yugo-Vostochnoy_Evropy_v_XV-XVI_vv.html).
38. Отец Игорьь (Шумилов). *Очерки жизни и деятельности Е.И. Украинцева*. <http://ortho.narod.ru/txts/Ukraintsev.htm>, июль 2006.
39. *Политическая наука: Словарь-справочник* / Сост. И.И. Санжаревский, 2010.
40. *Полное Собрание Законов Российской Империи*: Собрание первое: С 1649 по 12.12.1825, т. 4 (1700-1712). СПб.: Типография Второго Отделения собств. Е.И.В. канцелярии, 1830.
41. *Полное Собрание Законов Российской Империи*: Собрание первое: С 1649 по 12.12.1825, т. 5 (1713-1719). СПб.: Типография Второго Отделения собств. Е.И.В. канцелярии, 1830.
42. *Полное Собрание Законов Российской Империи*: Собрание первое: С 1649 по 12.12.1825, т. 6 (1720-1722). СПб.: Типография Второго Отделения собств. Е.И.В. канцелярии, 1830.
43. *Полное Собрание Законов Российской Империи*: Собрание первое: С 1649 по 12.12.1825, т. 7 (1723-1727), СПб.: Типография Второго Отделения собств. Е.И.В. канцелярии, 1830.
44. *Русско-дагестанские отношения XVII – первой четверти XVIII в. Документы и материалы* / Сост. Р.Г. Маршаев. Махачкала, 1958, с.244-246.
45. СЕДОВ, С.А. *Д.М. Голицын (1663-1737 гг.): государственная и общественно-политическая деятельность*: Авт. дисс. канд. ист.наук. Москва, 1996, с.12-13. (<http://cheloveknauka.com/v/435836/a/?#?page=1>).
46. СЕМЕНОВА, Л.Е. *Дунайские княжества в международных отношениях в Юго-Восточной Европе (конец XIV – первая треть XVI в.)*. Москва, 1994, с.25.
47. СЕМЕНОВА, Л.Е. *Отношения Дунайских княжеств с Османской империей в конце XIV – первой трети XVI в (к проблеме «капитуляций»)*: Авт. дисс. докт. ист. наук. Москва, 1989, с.2.
48. СОВЕТОВ, П.В. Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии (XV-XVIII вв.)). В: *Карпато-Дунайские земли в средние века*. Кишинев, 1975.
49. СОТНИЧЕНКО, А.А. *Особенности модернизации в Турции*. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009 (https://eu.spb.ru/images/centres/M-center/M_11-09.pdf).
50. ТЕЛЕУЦА, Е.С. Правовое положение Молдавии в системе Оттоманской империи (XVI-XVII). В: *Вестник Московского университета* 1, Серия XI, Право, 1976, с.71-76.
51. УКРАИНЦЕВ, В.Б., УКРАИНЦЕВА, В.В., УКРАИНЦЕВ, И.Б. *Выдающийся российский дипломат эпохи Петра Великого Е.И. Украинцев* (<https://cyberleninka.ru/article/v/vydayuschiy-rossiyskiy-diplomat-epochi-petra-velikogo-e-i-ukraintsev>)
52. ФРЕЙДЕНБЕРГ, М.М. *Дубровник и Османская империя*. Москва, 1984.
53. ШЕРЕМЕТ, В.И. Становление Османской империи. XIII-XVI вв. В: *Новая и Новейшая история*, 2001, № 16.
54. *Экономика и право: словарь-справочник*. Москва: Вуз и школа / Л.П. Кураков, В.Л. Кураков, А.Л. Кураков, 2004.
55. *Юридический словарь*. Главный редактор С.Н. Братусь и др. Москва: Госюриздат, 1953.
56. ЯСТРЖЕМБСКИЙ, В. *О капитуляциях в Османской империи*. Харьков: Типография «Печатное дело» кн. К.Н. Гагарина, Клочковск. 1905.
57. НЕДЕЛЬКОВИН, Б.М. Дубровачко-турски уговор од 23 октобра 1458 године. В сб.: *Зборник филозофског факултета*, книга XI-1. Белград, 1970, с.390-391.

Prezentat la 12.12.2017